

مقاله پژوهشی:

شناسایی و تبیین شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب از منظر حضرت امام خمینی(ره)

۲۰, ۱۰۰۱, ۱, ۷۴۶۷۲۵۸۸, ۱۴۰۲, ۷, ۲۶, ۳, ۷

سیدهادی زرقانی^۱؛ فرزاد عابدی شجاع^۲؛ فاطمه بخشی شادمهری^۳؛ نرگس حجی پناه^۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۲۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۳۱

چکیده

نیروی‌های نظامی از مهم‌ترین ارکان دفاعی هر کشور به‌شمار می‌آیند و حکومت‌ها اغلب برای نیروی نظامی مطلوب مدنظر خویش، شاخص‌هایی را در نظر می‌گیرند. حضرت امام خمینی^(ره) در چارچوب «مدیریت دفاعی» جنگ و در طول دوران دفاع مقدس، دیدگاه‌ها و نظرات مختلفی را مطرح کردند. ویژگی‌ها و شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب یکی از مهم‌ترین زمینه‌ها و ابعاد است که حضرت امام در طول دوران دفاع مقدس به آن توجه داشتند. این پژوهش به‌دنبال بررسی و احصاء مهم‌ترین مفاهیم و راهبردهای دفاعی حضرت امام در مولفه «شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب» در دوره دفاع مقدس است. روش پژوهش، روش تحلیل محتوای ترکیبی (کیفی و کمی) است و با دو رویکرد قیاس و استقراء، متن صحیفه امام^(ره) در دوران دفاع مقدس مورد بررسی و واکاوی قرار گرفته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که از منظر حضرت امام، شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب مفاهیم نه‌گانه، شامل: مومن و متعهد، ایشارگر و شهادت طلب، متوکل بر خدا و نصرت الهی، شجاع، مقاوم و پایدار، وحدت‌گرا و تفرقه‌گریز، مورد اعتماد ملت، عدم عضویت در گروه‌بندی‌های سیاسی، پیرو سلسله‌مراتب نظامی قابل طرح است. بررسی کمی این مفاهیم در دوره‌های شش‌گانه دفاع مقدس نیز نشان می‌دهد، در میان این مفاهیم، ایمان و تلاش برای وحدت، بیشترین فراوانی را داشتند. همچنین دوره چهارم از ادوار شش‌گانه نیز دارای بیشترین فراوانی در اغلب مفاهیم بوده است. در نهایت راهبرد دفاعی امام^(ره) در این مولفه، مبتنی بر طرح سه مقوله «شاخص‌های معنوی- الهی»، «شاخص‌های اجتماعی- سازمانی» و «شاخص‌های فردی» بوده است. از نتایج پژوهش چنین برمی‌آید که امام خمینی^(ره) بر جنبه معنوی نیروی نظامی تاکید بیشتری داشتند و ویژگی‌هایی چون: شجاعت، ایشار، ایمان، استقامت و اخلاص را بیش از ساز و برگ جنگی برای رسیدن به پیروزی و هدف نهایی مهم ارزیابی می‌کردند.

کلیدواژه‌ها: نیروی نظامی، شاخص، مطلوب، دفاع مقدس، امام خمینی^(ره).

۱ - دانشیار جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد؛ نویسنده مسئول؛ رایانامه: h-zarghani@um.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد

۳. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد

۴. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد

مقدمه

مسئله دفاع در بینش امام خمینی^(ره) جایگاه برجسته و وسیعی دارد و امروزه تاثیر امام خمینی^(ره) در دفاع مقدس به‌عنوان فرمانده کل قوا بر هیچکس پوشیده نیست. بخش اعظم نظرات حضرت امام در عرصه دفاعی و نظامی متأثر از اندیشه‌های فقهی و اسلامی ایشان بود و شاید بتوان گفت، امام خمینی^(ره) تنها رهبر مذهبی هستند که توانستند آراء فقهی را با اندیشه‌های نظامی تلفیق کرده و خط‌مشی مشخصی را در این زمینه داشته باشند (زرقانی الف، ۱۴۰۰: ۳۴۷). در طول دوران دفاع مقدس و در شرایطی که رزمندگان ما در جبهه‌های جنوب و غرب در نبردی نابرابر با دشمن بعثی مبارزه می‌کردند، فرماندهی و هدایت صحیح ایشان بود که باعث شد، نقشه‌های صدام نقش بر آب شود. این رهبری بدون داشتن یک راهبرد دفاعی منسجم ممکن نبود. از سوی دیگر در هر حکومتی، قوای مسلح تضمین کننده ثبات و دوام آن حکومت به‌شمار می‌آیند. نیروی نظامی یک مملکت بسان دژ مستحکمی است که دولت و ملت در فضای داخل این دژ حضور دارند و در تمام ممالک دنیا هزینه‌های هنگفتی در جهت تقویت بنیه نظامی کشور مصرف می‌شود (کرم‌نیا، ۱۳۹۶: ۱۲۵).

امام^(ره) درباره اهمیت نیروی نظامی می‌فرمایند: «اسلام قوای مسلح را در رأس امور قرار می‌دهد و آنها هستند که استقلال کشور را حفظ می‌کنند» (صحیفه امام، ج ۱۴: ۲۹۴). یک نیروی مسلح کارآمد بدون شک باید واجد شاخص‌ها و ویژگی‌هایی باشد تا بتواند وظیفه حراست از مرزها و تامین امنیت ملت را به‌خوبی انجام دهد. بسیاری از استراتژیست‌ها و اندیشمندان حوزه جنگ و دفاع، در این باره قلم‌فرسایی و نظریه‌پردازی کرده‌اند. امام خمینی^(ره) نیز به‌عنوان فرمانده کل قوا در دوران هشت ساله دفاع مقدس، راهبرد دفاعی خودشان را داشتند و بخش اعظمی از این راهبرد، مربوط به نیروی مسلح، اعم از ارتش، سپاه و نیروهای داوطلب بسیج بود؛ به بیان دیگر اندیشه امام خمینی^(ره) برای فرماندهی نیروهای مسلح بر اصولی استوار بود و از نظر ایشان نیروهای مسلح باید علاوه بر توان فیزیکی، شاخص‌هایی را نیز که مویده اسلامی بودن و مردمی بودن باشد، داشته باشند. پژوهش حاضر به دنبال آن است تا این شاخص‌ها را با مراجعه به متن صحیفه امام

خمینی^(۵) در دوران دفاع مقدس، شناسایی و گردآوری کند، در واقع سوال پژوهش این است که شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب در نظر امام خمینی^(۵) در دوران دفاع مقدس مبتنی بر متن صحیفه کدامند و روند تغییر آنها طی دوران مختلف دفاع مقدس چگونه بوده است؟

مبانی نظری

نیروی نظامی مطلوب

نیرو و سازمان نظامی، نهادی سلسله‌مراتبی، مرکب از افرادی با توانایی هدایت جنگ و نزاع در ورای مرزها و حفظ نظم در درون مرزهاست، در واقع دو کارکرد اصلی آن حفظ نظم و هدایت جنگ احتمالی است. ولی در سطح پنهان کارکردهای بسیار مهم دیگری برای این سازمان‌ها می‌توان در نظر گرفت؛ مانند پیشگامی در تولید و کاربرد دانش، پیشبرد فرایندهای جامعه‌پذیری نظامی، هنجارسازی و تسری نظم و روحیه خودباوری، خوداتکایی، عزت نفس، استقلال خواهی، آزادگی، میل به پیروزی و کسب افتخار در زوایای مختلف جامعه (اخوان کاظمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۹۰). از دیرباز هر کشور و حکومتی یک نیروی نظامی برای خود دارا بوده و اعضای این نیرو شاخص‌ها و ویژگی‌هایی داشته‌اند که در دنیای مدرن این شاخص‌ها اهمیت بیشتری یافته و از سطح دلاوری و شجاعت، جنگاوری و وفاداری به حاکمین فراتر رفته‌اند. برای مثال هانتینگتون بنیادی‌ترین ویژگی سرباز و نیروی نظامی را حرفه‌ای‌گری می‌داند. منظور از حرفه‌ای‌گری، که مهم‌ترین بحث هانتینگتون در کتاب «سرباز و دولت» را شکل می‌دهد، تخصصی‌شدن امور نظامی و عدم اشتغال نظامیان به کاری غیر از جنگ و حفظ نظم، نظیر سیاست است. این نظریه بر این مبنا قرار دارد که مداخله نظامیان در سیاست در جوامع پیشرفته به این علت در حال کاهش است که نظام‌های سیاسی آنها، نهادهای لازم مانند احزاب سیاسی و مجالس قانونگذاری را برای ارتقای فرهنگ سیاسی جامعه و مشارکت مستقیم مردمی ایجاد کرده و نیروی نظامی در این حوزه وظیفه پیدا می‌کند تا صرفاً در چارچوب کارکردهای تخصصی نظامی خود به

ایفای نقش پردازد و اکیداً از ورود به سایر حوزه‌ها و به‌ویژه از مداخله در سیاست بپرهیزد و مطیع سیاستمداران غیر نظامی باشد. پس در سطوح بالای توسعه سیاسی، تخصصی و حرفه‌ای شدن نهادها و ساختار از یکسو و نهادینه شدن حقوق و آزادی‌های عمومی و گسترش جامعه مدنی از سوی دیگر، به کاهش مداخله نظامیان در سیاست منجر می‌شود (هانگینگتون، ۲۰۰۸).

دو نظریه مهم دیگری که در این زمینه وجود دارند، نظریه قالب سازمانی و نظریه نگهبانی هستند، نظریه قالب سازمانی می‌گوید اهمیت ساختار سازمانی ارتش و وجه سلسله‌مراتبی آن، که مبتنی بر اطاعت از مقامات مابیش گفته است و براساس این نظریه، عواملی چون: زنجیره متمرکز فرماندهی، نظم و انضباط ارتش و ارتباطات سریع و گسترده، نظامیان را به گروهی منسجم تبدیل می‌کند. از منظر نظریه نگهبانی، نظامیان نگهبانان قانون اساسی به‌شمار می‌آیند؛ بنابراین در صورت بروز هرگونه تخطی از قانون اساسی، دخالت در سیاست را وظیفه خود می‌دانند. براساس این نظریه، نظامیان یک جامعه، وکیل مردم در امر حفاظت و پشتیبانی از فرایند توسعه بوده و انسجام، یکپارچگی و قدرت سازمانی و توانمندی‌های ذهنی و فیزیکی، آنان را در انجام این مأموریت یاری می‌رسانند (دهقانی فیروزآبادی و کریمی، ۱۳۹۳: ۹۲).

نیروی نظامی مطلوب در اسلام

باوجود اینکه اسلام دین عطوفت و مهربانی است، اما آیات بسیاری از کتاب مقدس دین مبین اسلام، یعنی قرآن به موضوع دفاع و جنگ پرداخته است؛ چون وظیفه حراست و نگهبانی از مرزهای امت اسلامی بر عهده نیروی نظامی و رزمندگان اسلام است؛ به تبع این مسئله، بخش اعظمی از این آیات به تشریح خصایص و شاخص‌های نیروی نظامی اسلام پرداخته است. در دوران دفاع مقدس نیروهای مسلح نظام جمهوری اسلامی، نه فقط با تکیه بر سلاح‌های مختلف‌شان، بلکه با سلاح محکم و استواری که اعتقاد و باور و

ایمان‌شان آنها را مسلح کرده بود، به مقابله با جبهه دشمن رفتند. در واقع در اختیار داشتن این سلاح، وجه تمایز نیروهای مسلح نظام اسلامی با سایر نیروهای مسلح است، به همین منظور به ذکر نکاتی مختصر در تبیین این وجه تمایز با اتکا بر کلام قرآن و سیره پیامبر که به روشنی الگوی نگرش فقهی امام خمینی^(ره) نیز بوده می‌پردازیم. از جمله مهم‌ترین شاخص‌هایی که در دین اسلام برای نیروی نظامی اهمیت دارد، می‌توان به رعایت عدالت، دوری از هوای نفس، فرمانبرداری از فرمانده و اجرای وظایف محوله، اتحاد و هالگویی، توکل به خدا، ایمان به اراده و نصرت الهی، حفظ نظم، هوشیاری در مواقع ضروری، اراده پولادین، صبر و استقامت در راه هدف و مواردی از این دست اشاره کرد. برای پرهیز از اطاله کلام، به ذکر چند مصداق از آیات قرآن کریم در این زمینه اکتفا می‌کنیم. خداوند متعال در آیه ۲۰۰ سوره آل عمران می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، صبر کنید و ایستادگی ورزید و مرزها را نگهداری کنید و از خدا پروا نمایید، امید است که رستگار شوید» (قرآن کریم، آل عمران: ۲۰۰)؛ همچنین در آیه ۴ سوره صف می‌فرماید: «خدا کسانی را دوست دارد که صف زده در راه او جهاد می‌کنند [و از ثابت قدمی] گویی بنایی پولادین و استوارند» (قرآن کریم، صف: ۴). این دو آیه به روشنی بیانگر ضرورت صبر، استقامت و ایستادگی در امر دفاع از مرزهای امت اسلام هستند. خداوند متعال درباره اخلاص رزمندگان و تاثیر ایمان و توکل بر خدا نیز در آیه ۲۴۹ سوره بقره می‌فرماید: «... کسانی که به دیدار خداوند یقین داشتند گفتند بسا گروهی اندک که بر گروهی بسیار به اذن خدا پیروز شدند و خداوند با شکیبایان است» (قرآن کریم، بقره: ۲۴۹).

روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش به دنبال بررسی و تبیین مهم‌ترین مفاهیم و راهبردهای دفاعی حضرت امام در زمینه شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب است؛ بر این اساس سوالات پژوهش عبارتند از:

۱. شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب در نظر امام خمینی^(ره) در دوران دفاع مقدس مبتنی بر متن صحیفه کدامند؟

۲. روند تغییر شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب در طی دوران شش‌گانه دفاع مقدس چگونه است؟

۳. مهم‌ترین راهبردهای حضرت امام در طرح و تبیین شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب کدامند؟

این پژوهش از منظر ماهیت و روش جزء پژوهش‌های توصیفی - تحلیلی به‌شمار می‌آید که به شیوه «تحلیل محتوی» صورت گرفته است. تحلیل محتوی یکی از انواع چهارگانه پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی است که برای توصیف کیفی محتوای مفاهیم به‌صورت نظام‌مند انجام می‌شود (حافظ‌نیا، ۱۳۹۶: ۲۷). این پژوهش نیز به شیوه تحلیل محتوی انجام شده است و متن مورد تحلیل صحیفه حضرت امام خمینی^(ره) در دوره دفاع مقدس است. در ادامه مطلب فرآیند و مراحل پژوهش به اختصار مورد بررسی قرار می‌گیرد.

مرحله اول) طرح سوال

پژوهش به شیوه تحلیل محتوی با طراحی سوال اصلی آغاز می‌شود و سوال اصلی پژوهش بدین شرح است: مهم‌ترین مفاهیم و راهبردهای دفاعی حضرت امام در زمینه شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب براساس متن صحیفه در دوره دفاع مقدس کدامند؟

مرحله دوم) جستجو در مبانی نظری و پیشینه پژوهش

مرحله دوم، مراجعه به مبانی نظری و پیشینه پژوهش است. هدف از مراجعه به مبانی نظری و پیشینه پژوهش گردآوری اطلاعات راجع به کلیدواژه‌ها، مفاهیم، نظریه‌ها، الگوها و روش‌های مرتبط با سوال اصلی پژوهش است. در واقع خروجی این بخش یعنی بررسی و مطالعه پیشینه و مبانی نظری موضوع، مشخص شدن و تدوین الگوی مفهومی پژوهش، نوع روش تحلیل محتوی و منطق پژوهشی مرتبط با آن است که در قالب مرحله بعد توضیح داده شده است.

مرحله سوم) تدوین الگوی مفهومی پژوهش

یکی از مهم‌ترین عناصر پژوهش در حوزه علوم اجتماعی «الگوی مفهومی» و به عبارتی چهارچوب مفهومی پژوهش است؛ الگوی مفهومی عبارت است از تبیین ارتباط منطقی و اتصال مفاهیم اساسی که قرار است مورد مطالعه قرار گیرند (نوغانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۸). در واقع الگوی مفهومی پژوهش مفاهیم اصلی، متغیرها و روابط سازمان یافته میان آنها را به نمایش می‌گذارد و این مفاهیم برای نزول به سطح واقعیت تجربی، تبدیل به متغیر می‌شوند (ایمان، ۱۳۹۴: ۳۱). مفهوم «راهبرد دفاعی» زیر مجموعه مفهوم کلان‌تر «سیاست دفاعی» است. بعد از بررسی پژوهش‌ها و منابع مرتبط، الگو ابعاد و مولفه‌های سیاست دفاعی هانتینگتون از استراژیست‌های نظامی به‌عنوان الگوی اصلی مبین ابعاد و مولفه‌های سیاست دفاعی انتخاب شد. همچنانکه در نمودار زیر مشخص است، الگوی سیاست دفاعی هانتینگتون به معرفی ابعاد و مولفه‌های اصلی سیاست دفاعی کشورها پرداخته است. بدین ترتیب، سیاست دفاعی دارای دو بعد اصلی راهبردی و ساختاری است. بعد ساختاری سیاست دفاعی به سیاست داخلی کشور ارتباط دارد و خود به پنج نوع سیاست، شامل: ساختار سازمانی، بودجه و تشکیلات، تسلیحات، دفاع غیر نظامی و نیروی انسانی تقسیم می‌شود (تهامی، ۱۳۸۶: ۱۲). با عنایت به اینکه حضرت امام یک شخصیت نظامی و اندیشمند حوزه دفاعی نبودند و از طرفی مبنای احصاء راهبردهای دفاعی مجموعه بیانات و پیام‌های ایشان بر اساس متن صحیفه امام است، با الگو گرفتن از الگوی هانتینگتون تلاش شد تا مولفه‌های مرتبط با ابعاد سیاست دفاعی در بیانات و پیام‌های حضرت امام معادل‌سازی و در متن صحیفه مورد بررسی و تحلیل محتوی قرار گیرد. به‌عنوان نمونه از مولفه سیاست ساختار سازمانی، سیاست نیروی انسانی و سیاست دفاع غیر نظامی در الگوی هانتینگتون استفاده شد و مولفه‌های فرهنگ و رفتار سازمانی، شاخص‌سازی نیروی نظامی مطلوب و نقش و کارکرد بسیج مردمی معادل‌سازی شد و برای جستجوی مفاهیم و راهبردهای مرتبط در صحیفه مد نظر قرار گرفت. در این مقاله مفاهیم و راهبردهای شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

شکل ۱: الگوی معادل‌سازی مولفه‌های سیاست دفاعی در الگوی هانتینگتون و متن صحیفه امام خمینی (ره)

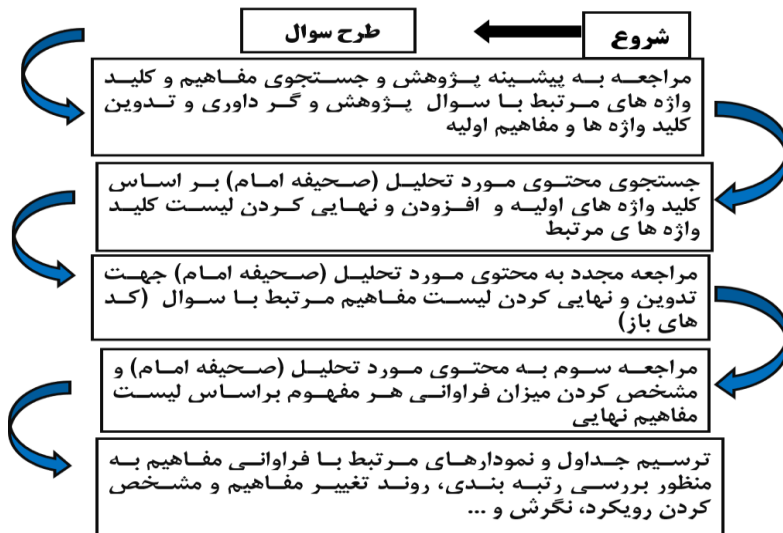
مرحله چهارم) انتخاب روش تحلیل محتوی، رویکرد و منطق آن

روش تحلیل محتوی بر اساس زمینه پارادایمی، ماهیت و منطق پژوهشی آن به انواع مختلفی تقسیم می‌شود. یکی از تقسیم‌بندی‌های رایج در روش تحلیل محتوی، تقسیم آن به سه روش کمی (تجربی)، روش کیفی و در نهایت روش تلفیقی (ترکیبی) است. این پژوهش مبتنی بر روش «تحلیل محتوای تلفیقی» است. در روش تحلیل محتوای تلفیقی، مانند روش تحلیل محتوای کمی پژوهشگر به شمارش واژه‌ها، جمله‌ها و مفاهیم دست می‌زند، اما فرایند پژوهش در این جا متوقف نشده و به جای تمرکز بر فراوانی داده‌ها و ارائه تحلیل آماری از آن، پژوهشگر توجه خود را به استفاده از واژه‌ها در هر بافت خاص معطوف می‌کند (تبریزی، ۱۳۹۳: ۱۳۳). موضوع دیگر در تحلیل محتوی، نوع رویکرد، رهیافت یا منطق مورد استفاده در آن است. در تحلیل محتوی سه رویکرد سنتی، هدایت شده و جامع برای کاربرد تحلیل محتوا مطرح است و تفاوت عمده این رویکردها در چگونگی کدگذاری، اساس کدها و چالش‌های مربوط به درستی داده‌ها است (گلشنی و قائدی، ۱۳۹۵: ۷۲).

در این پژوهش از رویکرد هدایت شده استفاده شده است؛ بدین معنی که برای شناخت مفاهیم اصلی دفاعی مرتبط با مولفه شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب، از نتایج پژوهش‌های پیشین به‌عنوان کدهای اولیه و راهنما استفاده شده است. در نهایت سومین موضوع مرتبط با این مرحله انتخاب منطق پژوهش بر مبنای دو منطق قیاس و استقراء است. در تحلیل محتوی از رویکردهای مختلف قیاسی، استقرائی به تنهایی یا به‌صورت ترکیبی استفاده می‌شود (ایمان، ۱۳۹۴: ۱۰۹). در این پژوهش در فرآیند بررسی سوالات پژوهش از هر دو منطق قیاس و استقراء استفاده شده است و در واقع رویکرد ترکیبی مد نظر قرار گرفته است (بلیکی، ۱۳۸۴: ۱۶۵).

مرحله پنجم) جستجو در متن صحیفه امام و استخراج مفاهیم مرتبط با دفاع

شکل زیر فرآیند استخراج مفاهیم دفاعی مرتبط با مولفه «شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب» را به تصویر کشیده است. همچنانکه در نمودار مشخص است، برای شناخت مهم‌ترین مفاهیم مرتبط با دفاع در مولفه «شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب» ابتدا براساس سوال مربوط، پیشینه پژوهش با هدف آشنایی با مفاهیم و کلیدواژه‌های مرتبط با این مولفه مورد بررسی قرار گرفت. بعد از مشخص شدن برخی مفاهیم و کلیدواژه‌های اولیه، متن صحیفه با رویکرد استقرائی مورد بررسی و واکاوی قرار گرفت و برخی واژه‌ها و مفاهیم جدید به فهرست مفاهیم و واژه‌های اولیه اضافه شدند و فهرست نهایی کلیدواژه‌ها مشخص شدند. در مرحله بعد، بر اساس فهرست کلیدواژه‌های نهایی، متن صحیفه مجدد مورد بررسی و واکاوی قرار گرفته و فهرست نهایی مفاهیم مرتبط با مولفه مورد نظر تدوین شد.

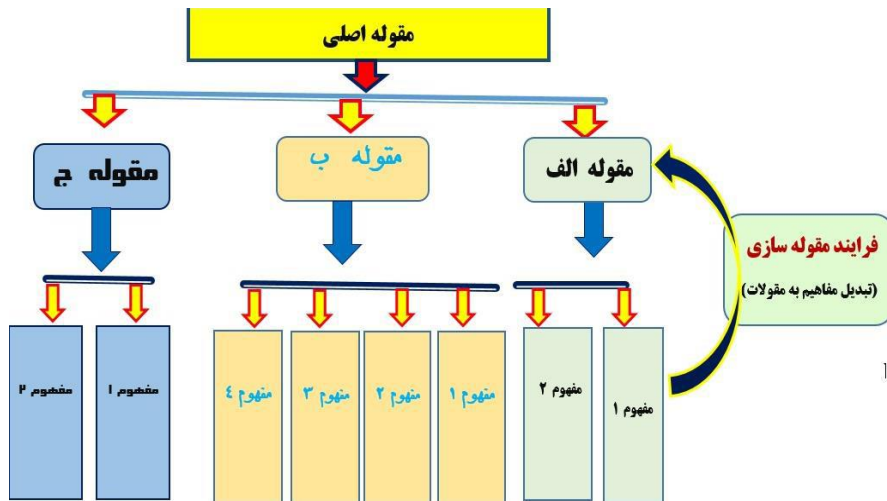

شکل ۲: الگوی فرآیند استخراج مفاهیم دفاعی

مرحله ششم) فرآیند مقوله‌بندی و تدوین راهبردهای دفاعی

هدف از تحلیل محتوی استخراج پیام‌ها، مفاهیم مرتبط با موضوعات پژوهش از داخل متن مورد تحلیل است. روش تحلیل محتوی کیفی و نظریه داده‌بنیاد (گراندد تئوری، نظریه زمینه‌ای) از این نظر باهم مشترک هستند که هر دو روش به دنبال استخراج مفاهیم و مقوله‌ها از داخل متن مورد تحلیل هستند، با این تفاوت که هدف از تحلیل محتوی کیفی لزوماً تدوین یک نظریه به شیوه استقراء نیست و اساساً استخراج مفاهیم و مقوله‌ها مدنظر است (نوغانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۹). در نظریه زمینه‌ای و روش‌های تحلیل محتوی، تحلیل داده‌ها با فرآیند کدگذاری آغاز می‌شود. کدگذاری فرآیندی تحلیلی است که طی آن داده‌ها مفهوم‌گذاری می‌شوند و به هم می‌پیوندند تا مقوله یا نظریه را شکل دهند (اشتراوس و کوربین، ۱۳۹۱: ۲۵). در واقع کدگذاری باز قصد دارد تا داده‌ها و پدیده‌ها را در قالب مفاهیم درآورد (نوغانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۸۱). در فرآیند کدگذاری باز در مرحله کد بندی اولیه مفاهیم زیادی به دست می‌آید. قدم بعدی آن است که باید این کدها یا مفاهیم را بر اساس پدیده‌های کشف شده در داده‌هایی که مستقیماً به پرسش تحقیق مربوط می‌شوند

کرد «دسته بندی یا مقوله بندی» کرد. در واقع همچنانکه در نمودار زیر نشان داده شده است، بعد از مفهوم سازی، محقق می تواند برخی از مفاهیم را که ویژگی مشترکی دارند، از لحاظ معنایی با یکدیگر تناسب دارند و نیز بر موضوع واحدی دلالت دارند، زیر یک مفهوم انتزاعی تر که به آن «مقوله» گفته می شود، قرار دهد و یک عنوان برای آنها در نظر گیرد (نوغانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۹۷).

شکل ۳: فرآیند مقوله سازی از مفاهیم

بر اساس فرآیند مقوله سازی و با استناد به مفاهیم دفاعی که از متن صحیفه در قالب مرحله قبل استخراج شده بود، راهبردهای دفاعی مدنظر حضرت امام خمینی^(ره) در مولفه شاخص های نیروی نظامی مطلوب احصاء و تدوین شد که در بخش یافته های تحقیق مورد بررسی قرار گرفته است.

یافته ها و تجزیه و تحلیل داده ها

الف. مفاهیم مرتبط با شاخص های نیروی نظامی مطلوب

در بخش روش شناسی نحوه احصاء مهم ترین مفاهیم مولفه «شاخص های نیروی نظامی مطلوب» بیان شد. جدول زیر کلید واژه های اولیه، کلید واژه های نهایی و مفاهیم اصلی

مرتبط با مولفه «شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب» را نشان می‌دهد، همچنانکه در جدول مشخص است، در ستون اول کلید واژه‌های اولیه مبتنی بر پیشینه پژوهش قرار دارد؛ ستون دوم، کلید واژه‌های نهایی مفاهیم این مولفه است که با مراجعه به متن صحیفه، کامل و نهایی شده است و در نهایت ستون آخر، مفاهیم نهایی مرتبط با مولفه «شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب» را نشان می‌دهد.

جدول ۱: کلیدواژه‌ها و مفاهیم مرتبط با شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب از منظر امام خمینی^(ره)

کلید واژه‌های اولیه	کلید واژه‌های نهایی	مفاهیم نهایی
رزمنده، شجاع، مومن، فداکار، ایثار، شهادت، قوی، مقاوم، متعهد، مخلص، غیور، منظم، مطیع	شجاع، دلیر، سلحشور، شیردل، غیور، مومن، باایمان، متعهد، رضای خدا، برای خدا، باتقوی، فداکار، ایثارگر، جان برکف، شهادت‌طلب، توکل، اتکا، نصرت، لطف خدا، نظم، انضباط، هماهنگ، سلسله‌مراتب، فرمانده، اطاعت، مقاوم، قوی، پایدار، با استقامت، عزم، قدرتمند، اعتماد مردم / ملت، حمایت مردم / ملت، پشتیبانی مردم / ملت، همراه مردم / ملت، وحدت، تفرقه، اختلاف، حزب، احزاب، جناح، گروه‌بندی، مطیع، انسجام، پشتکار، پایدار، لشکر خدا، اخلاص، مخلص، متقی، در راه خدا	شجاع، دلیر، سلحشور، شیردل، غیور، مومن، متعهد، مخلص (هدف فقط جلب رضای خدا)، با تقوا فداکار، ایثارگر، جان بر کف، شهادت طلب اتکا و توکل بر خدا، اعتماد به نصرت الهی انضباط، هماهنگی، تابع سلسله‌مراتب و اطاعت از فرماندهی مقاوم، پایدار، با استقامت، عزم جزم، قدرتمند مورد اعتماد ملت و مردم / مورد حمایت و پشتیبانی مردم تلاش برای وحدت و همگرایی و پرهیز از تفرقه و اختلاف عدم عضویت در احزاب و جناح‌ها و گروه‌بندی‌های سیاسی

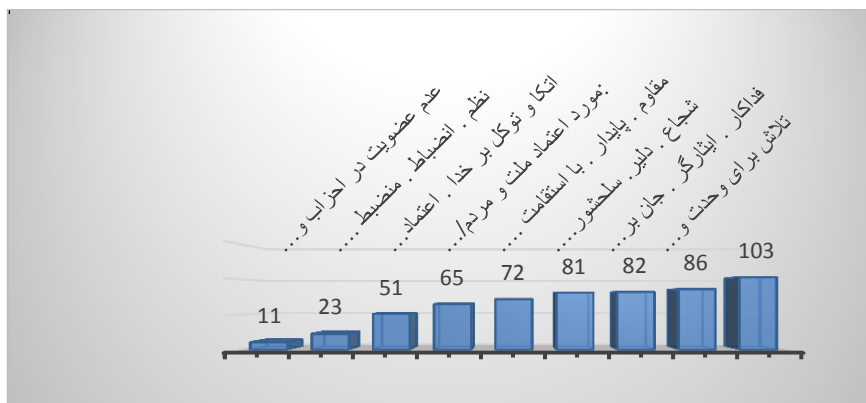
در واقع در پاسخ به سوال اول که مهم‌ترین مفاهیم مرتبط با مولفه «شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب» کدامند؟ می‌توان گفت، نه مفهوم پیش‌گفته مهم‌ترین مفاهیم مرتبط با این مولفه هستند. مفاهیم نه گانه پیش‌گفته هرکدام به بخشی از شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب از نظر امام خمینی^(ره) می‌پردازند. شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب از منظر امام خمینی^(ره) طیف وسیعی از موارد و شاخص‌ها همچون: شجاعت، ایثار، توکل بر خدا،

انضباط، مقاومت، مورد اعتماد مردم و عدم عضویت در گروه‌های سیاسی را شامل می‌شود که در ادامه پژوهش و در بخش بررسی مصادیق تلاش شده است تا با ذکر مصادیق مختلف از صحیفه حضرت امام، این مفاهیم بیشتر مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

ب. رتبه‌بندی مفاهیم در مولفه شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب

نمودار زیر رتبه‌بندی مفاهیم مرتبط با شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب را از منظر حضرت امام و براساس متن صحیفه امام خمینی^(د) نشان می‌دهد. همچنانکه در نمودار زیر مشخص است، مفاهیم نه‌گانه دارای میزان فراوانی مختلفی هستند؛ به نحوی که میزان فراوانی‌ها از حداکثر ۱۰۳ مورد تا حداقل ۱۱ مورد را شامل می‌شود. از نظر رتبه‌بندی هم مفاهیم براساس میزان فراوانی ویژگی «مومن، متعهد و متقی» با ۱۰۳ مورد بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده که بیانگر اهمیت این مفهوم در میان مفاهیم مختلف موجود در مولفه شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب در نظر امام خمینی^(د) است که نشان می‌دهد از نظر ایشان مسائل اعتقادی بیش از مسائل آمادی و توانمندی‌های زمینی اولویت داشته و مهم است. دومین مفهوم با اهمیت که با فراوانی ۸۶ مورد مشخص است، مفهوم «تلاش برای وحدت و پرهیز از تفرقه» است که به‌خوبی وسعت نگرش امام خمینی^(د) در زمینه دفاع را نشان می‌دهد که علاوه بر اتکال بر خدا، وحدت کلمه است که می‌تواند رمز پیروزی رزمندگان اسلام باشد. مفهوم «فداکاری، ایثار و شهادت‌طلبی» نیز با اختلاف اندک و با فراوانی ۸۲ مورد، جایگاه سوم را به خود اختصاص داده که در واقع ضلع سوم مثلث شاخص‌های اعتقادی است؛ این مسئله نیز موید دیدگاه پیش‌گفته است که از منظر امام خمینی^(ع)، ویژگی‌ها و شاخص‌های اعتقادی و معنوی، تاثیر و اهمیت زیادی در مطلوبیت نیروی نظامی دارد و اگر رزمندگان واجد ایمان، ایثار و وحدت کلمه نباشند، با هر درجه از توانایی‌های نظامی، ممکن است در مسیر شکست بخورند. همچنین این رتبه‌بندی مبین این موضوع است که امام خمینی^(ع)، دفاع مقدس را جنگ بین دو کشور نمیدانسته و رزمندگان در نظر ایشان صرفاً سربازانی که به‌دنبال پیروزی در جنگ تحمیلی هستند؛ نبودند، بلکه

رزمندگانی بودند که قبل از پیروزی در جنگ، در جهاد درونی خود پیروز شده و خصایل اخلاقی ممتاز از دیدگاه اسلام داشتند و هر لحظه آماده جانفشانی، از خودگذشتگی و شهادت‌طلبی در جهت رضای خداوند متعال بودند.

شکل ۴: رتبه‌بندی مولفه «شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب» در صحیفه امام خمینی (ره)

پ. روند تغییر فراوانی مفاهیم مولفه «شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب» در صحیفه

امام خمینی (ره)

محور مورد بحث دیگر در بررسی مولفه مذکور، وضعیت و روند تغییر فراوانی مفاهیم این مولفه در ادوار جنگ است. در واقع در این بخش از پژوهش با این سوال مواجه هستیم که روند تغییر فراوانی مفاهیم مولفه «شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب» در دوره‌های مختلف دفاع مقدس چگونه است؟ برای پاسخ به این سوال و بررسی روند تغییر مفاهیم به این شیوه عمل شد که میزان فراوانی هر مفهوم در هر دوره از دوران دفاع مقدس مدنظر قرار گرفت. لازم به یادآوری است که بررسی رتبه‌بندی مفاهیم و روند تغییر مفاهیم مستلزم تقسیم دوران هشت ساله دفاع مقدس به دوره‌های فرعی کوتاه‌تری بود، بدین ترتیب دوره‌بندی شش مرحله‌ای زیر برای این منظور تدوین شده و ملاک قرار گرفت.

شکل ۵: دوره‌های شش گانه دفاع مقدس (منبع: زرقانی الف، ۱۴۰۰: ۳۲۱)

بر مبنای دوره‌های شش گانه دفاع مقدس، میزان فراوانی هر مفهوم مورد بررسی شده و روند تغییر مفاهیم بر همین اساس ترسیم شده و در قالب نمودار زیر به تصویر کشیده شده است.

شکل ۶: نمودار روند تغییر فراوانی مفاهیم «شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب»

در دوره‌های دفاع مقدس

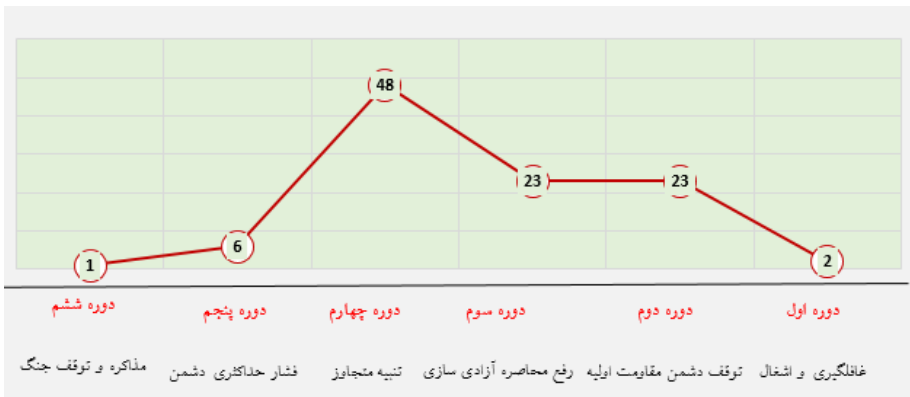
همچنانکه در نمودار بالا مشخص است، روند تغییر کاربرد مفاهیم مولفه «شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب» در دوران شش گانه مذکور مسیری یکنواخت و خطی ندارد و دارای فراز و فرود است. بیشترین فراوانی مفاهیم این مولفه در دوره چهارم قرار دارد. این وضعیت نمودار بیانگر آن است که حضرت امام خمینی^(ره) در مولفه «شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب» بیشترین تمرکز و تبلیغ را به ترتیب در دوره‌های چهارم، سوم و دوم

داشتند. دوره چهارم با ۴۶ ماه طولانی‌ترین دوره بین دوره‌های شش‌گانه دفاع مقدس است؛ از این رو در ظاهر منطقی به نظر می‌رسد که هرچه طول دوره طولانی‌تر باشد، تعداد سخنرانی‌ها، پیام‌ها، ابلاغ‌ها، نشست‌ها و... بیشتر است، در نتیجه تعداد مفاهیم هم زیادتر است؛ اما وقتی تعداد فراوانی مفاهیم دوره‌های دیگر دفاع مقدس بررسی شد، متوجه این نکته و تناقض شدیم که لزوماً بین طول زمان یک دوره و تعداد فراوانی مفاهیم ارتباط مستقیمی برقرار نیست و اینطور نیست که هرچه طول دوره از نظر زمانی و تعداد ماه‌ها بیشتر باشد، تعداد مفاهیم نیز بیشتر خواهد بود؛ برعکس، در برخی از دوره‌ها با اینکه طول دوره خیلی کوتاه است، اما تعداد مفاهیم آن دوره به نسبت زمان کوتاه آن، خیلی بیشتر از دوره‌هایی است که مدت زمان آن بیشتر است. برای نمونه و براساس نمودار بالا، در دوره دوم دفاع مقدس که حدود ۱۰ ماه است، فراوانی مفاهیم ۱۱۶ مورد است، اما دوره پنجم که حدود ۲۶ ماه است، تعداد فراوانی بسیار کمتر بوده و برابر با ۳۴ مورد است. برای درک بهتر موضوع و همچنین ذکر مصادیقی از صحیفه امام خمینی^(ره)، روند تغییر شاخص‌های نُه‌گانه نیروی نظامی مطلوب از منظر امام خمینی^(ره) به ترتیب فراوانی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱) مفهوم «مومن، متعهد و مخلص»

ایمان و اخلاص از منظر امام^(ره) از اوصاف اصلی مدافعان اسلام است و هرکس نیتی خالص نداشته باشد، عمل خالصانه نیز از او سرنخواهد زد؛ اما اگر اخلاص وجود داشته باشد، حتی اگر نتیجه مطابق میل نباشد، باز هم پیروزی معنوی حاصل شده است. همچنین امام ایمان را بزرگترین سلاح رزمندگان ایرانی در جنگ تحمیلی می‌دانستند و در سخنرانی‌ها و پیام‌های متعدد تاکید می‌کردند که ما برای خدا جنگ می‌کنیم و هرکسی در جبهه است برای خداست و همین انگیزه خدایی و ایمان به خدا و اخلاص در عمل است که رزمندگان ایرانی را از سربازان صدام متمایز می‌کند. امام^(ره) حضور در جنگ تحمیلی را یک تعهد و انگیزه و نیت الهی رزمندگان را عنایت خداوند متعال دانسته و با هشدار درباره پیروی از هوای نفس در جنگ و غلبه‌انگیزه‌های دنیوی بر عمل رزمندگان، آنها را به تقویت ایمان و اخلاص در عمل رهنمون می‌شدند. در واقع از نظر حضرت امام اخلاص و کار

برای خدا از مهم ترین عوامل قدرت و شجاعت رزمندگان اسلام بود و ایشان معتقد بودند کسی که برای خدا حرکت می کند، نباید از هیچ قدرتی بترسد (صحیفه امام، ج ۱۳: ۳۱۵). همچنین امام امت، ایمان و اخلاص را هم کلید پیروزی و هم رمز پایداری می دانستند (صحیفه امام، ج ۱۶: ۱۹۷). همچنانکه در شکل ۴ مشخص است، مفهوم نیروی نظامی «مومن، متعهد و مخلص» با فراوانی ۱۰۳ مورد، مهم ترین و پرتکرارترین مفهوم، در میان مفاهیم نه گانه‌ی مربوط به شاخص های نیروی نظامی مطلوب از منظر امام خمینی^(ره) است، در شکل زیر، روند تغییر این مفهوم در ادوار شش گانه دفاع مقدس، نشان داده شده است.

شکل ۷: نمودار روند تغییر فراوانی مفهوم «مومن، متعهد، مخلص» در دوره های دفاع مقدس (فراوانی مطلق)

همچنانکه در شکل ۷ قابل مشاهده است، در دوره چهارم با فراوانی مطلق ۴۸ مورد، بیشترین فراوانی را شاهدیم که مبین این نکته است که حضرت امام تاکید زیادی روی ایمان و تعهد و اخلاص عمل رزمندگان ایران اسلامی در دفاع مقدس در این دوره داشتند. دوره دوم و سوم، با ۲۳ مورد، در جایگاه بعدی قرار دارند و ادوار اول و ششم، که البته به لحاظ طول دوره هم کوتاه بوده و مجموعاً حدود ۷ ماه را شامل می شوند، کمترین فراوانی را نشان می دهند. نکته حائز اهمیتی که قبلاً نیز بدان اشاره شده، عدم ارتباط مستقیم میان طول دوره و تعداد فراوانی است و در مفهوم اخیر، دوره پنجم که مشتمل بر بیش از ۲ سال و با فراوانی ۶، در نمودار قابل مشاهده است، در مقایسه با ادوار دوم و سوم، که هر یک

حدود ۱۰ ماه به طول انجامیده‌اند، با توجه به فراوانی آنها، موید این نکته است. در جدول زیر به برخی از مصادیق این مفهوم در متن صحیفه، همراه با مرجع و آدرس دقیق (جلد و صفحه/صفحات صحیفه) اشاره شده است.

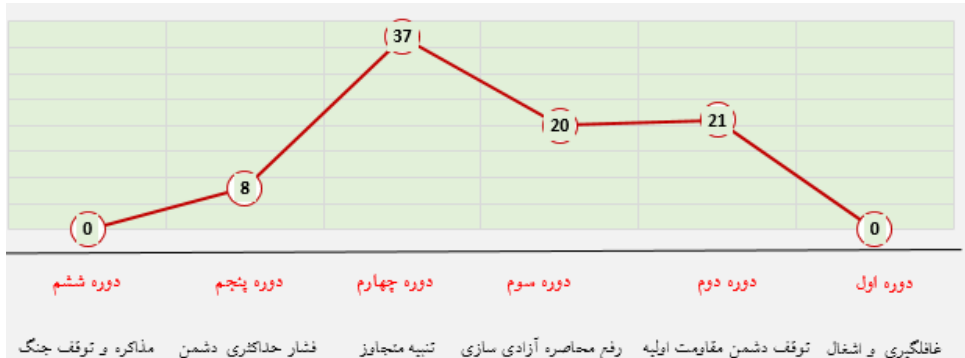
جدول ۲: مصادیق مرتبط با مفهوم «نیروی نظامی مومن، متعهد و مخلص» در صحیفه امام خمینی^(ره)

ج ۱۹: ۱۷۲	... مرکز قدرت که خدای تعالی است، نسبت به شما عنایت دارد ... شما جنود خدا هستید و پیروزید. ... قدرت‌های بزرگ از آن چه که در شما هست، خبر ندارند که آن ایمان به خداست ...
ج ۱۳: ۲۳۷	... ما برای خدا داریم کار می‌کنیم... ما برای خدا جنگ می‌کنیم.
ج ۱۳: ۳۱۵	... ما برای خدا داریم عمل می‌کنیم. کسی که برای خدا عمل می‌کند چرا بترسد؟ از کی بترسد؟ ... جوان‌های ما که برای خدا دارند جنگ می‌کنند...
ج ۱۶: ۱۹۷	... شما برای خدا در میدان‌ها وارد می‌شوید و آنها برای شیطان... اخلاص و ایمان شماست که شما را پیروز می‌کند.
ج ۱۷: ۱۴۹	... این ایمان است که اینها را اینطور کرده. آن پاسدار و آن ارتشی که در سنگر خودش نماز شب بخواند، این ارتشی مثل شیر مقاومت می‌کند؛ برای اینکه برای خداست.

۲) مفهوم «تلاش برای وحدت و پرهیز از تفرقه»

حضرت امام در بسیاری از بیانات و پیام‌های خویش در رابطه با موضوعات مختلف به لزوم وحدت و انسجام ملت ایران و نیروهای نظامی اشاره داشته و وحدت را عامل پیروزی می‌دانستند. در واقع امام^(ره) پیوسته روی وحدت و هماهنگی رزمندگان تأکید داشتند و وحدت کلمه و اتحاد در راه اهداف متعالی و الهی را یکی از راه‌های پیروزی نهایی بر ارتش صدام و هر جنگی می‌دانستند. با توجه به اینکه زمزمه‌هایی نیز مبنی بر اختلافات میان نیروهای نظامی در اثنای جنگ تحمیلی وجود داشت، موضوع همگرایی و پرهیز از اختلاف برای امام خمینی^(ره) اهمیت بالایی داشته و از جمله مفاهیمی است که امام حساسیت ویژه روی آن داشته‌اند. امام همچنین نسبت به نقشه دشمنان در ایجاد اختلاف و دو دستی در میان نیروهای نظامی نیز همواره هشدار می‌دادند و بر اشتراکات فراوانی که میان رزمندگان بود، تأکید داشتند. امام خمینی^(ره) ضمن خاطر نشان کردن خطراتی که در

سایه اختلاف، جمهوری اسلامی را تهدید می‌کند، معتقد بودند بخشی از جنگ روانی دشمن، ایجاد تفرقه بین نیروی نظامی ایران است تا کار در جبهه را یکسره کنند و از ایجاد اختلاف به‌عنوان گناهی شرعی و نابخشودنی یاد می‌کردند. همین مسئله متاخر بیانگر میزان اهمیت اتحاد و وحدت کلمه میان ملت و علی‌الخصوص نیروهای نظامی، در نگرش و اندیشه امام خمینی^(ره) است، به نحوی که در هر مناسبتی حتی در پیام‌های نوروزی کوتاه نیز به این امر اشاره می‌فرمودند (صحیفه امام، جلد ۱۷: ۳۹۳). همان‌گونه که در شکل ۴ قابل مشاهده است، مفهوم حفظ وحدت، با فراوانی ۸۶ مورد، دومین مفهوم مهم و پرتکرار در میان شاخص‌های نه‌گانه نیروی نظامی مطلوب است و این فراوانی بدون هر توضیح اضافی، میزان اهمیت مقوله وحدت و پرهیز از تفرقه را در دوران پر التهاب دفاع مقدس نشان می‌دهد. شکل زیر روند تغییرات این مفهوم را در طی ادوار شش‌گانه دفاع مقدس نشان می‌دهد.

شکل ۸: روند تغییر فراوانی مفهوم «حفظ وحدت و پرهیز از تفرقه» در دوره‌های دفاع مقدس (فراوانی مطلق)

چنانچه در نمودار پیش‌گفته مشاهده می‌شود، مفهوم حفظ وحدت و پرهیز از تفرقه در دوره چهارم از ادوار شش‌گانه دفاع مقدس، با فراوانی ۳۷ مورد، بیشترین تکرار را داشته است که مبین اهمیت این موضوع نزد امام، در دوره مذکور است. دوره دوم با ۲۱ مورد و دوره سوم با ۲۰ مورد فراوانی از حیث اهمیت در جایگاه دوم و سوم قرار گرفته‌اند و دوره پنجم با فراوانی ۸ مورد، در رده بعدی است. امام خمینی^(ره) در دوره اول و ششم، باتوجه

به متن صحیفه، بیانات و فرامین ویژه‌ای با مضمون حفظ وحدت و پرهیز از تفرقه نداشته‌اند و اگر به چنین مفهومی پرداخته باشند نیز در رابطه با موضوعات دیگری بوده است؛ بنابراین نتیجه می‌گیریم، موضوع حفظ وحدت با توجه به اختلافاتی که در میان برخی فرماندهان و سران نظامی شایع شده بود، در دوره چهارم، ضرورت بیشتری داشته است؛ چراکه امام خمینی (ره) بارها به این مقوله پرداخته و حتی گاهی دستورات محکمی در این زمینه صادر فرموده‌اند. در جدول زیر به برخی از مهم‌ترین مصادیق مفهوم حفظ وحدت و پرهیز از تفرقه اشاره شده است.

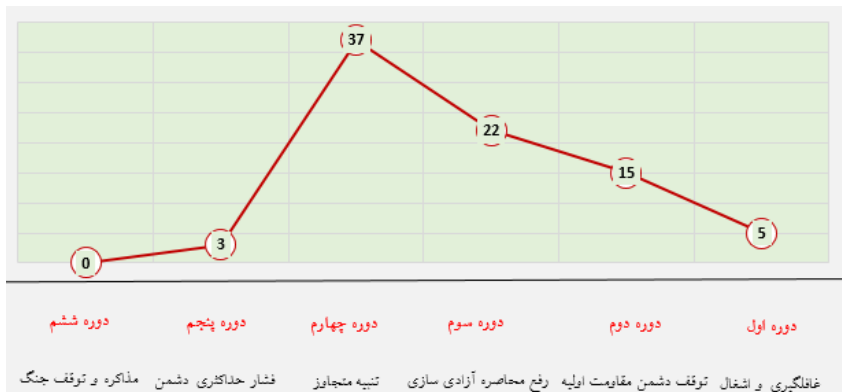
جدول ۳: مصادیق مرتبط با مفهوم «تلاش برای حفظ وحدت و پرهیز از تفرقه»
در صحیفه امام خمینی (ره)

... مهم این است که قوای مسلح ما... منسجم باشند با هم... همه همدم باشید و هماهنگ... مطمئن باشید که پیروز هستید... اگر اینها همه با هم یکپارچه باشند... هیچ قدرتی نمی‌تواند اینها را بشکند.	ج ۱۳: ۳۰۹
... اگر برادر باشید و با هم و با یک توجه الهی، با یک وحدت، به دشمن حمله کنید شما پیروز هستید...	ج ۱۳: ۳۹۱
قوای مسلح از هم جدا نیستند و کسانی که می‌خواهند بین سپاه و ارتش و دیگر اقسام قوای مسلح اختلاف ایجاد کنند به فکر میهن و اسلام نیستند و شما را از داخل پوسانده و ضربه کاری خود را می‌زنند.	ج ۱۴: ۷۵
لازم است ... تذکر دهم ... با وحدت و انسجام شمامست که پیروزی در مرزها و در داخل کشور نصیب شما و ملت بزرگ ایران شده است... پس این اخوت و صفا را هرچه بیشتر حفظ نمایید.	ج ۱۷: ۳۹۳
من امیدوارم که این رزمندگان ما و تمام این قوای مسلحه با هم متحد بشوند. یک جهت داشته باشند - همان طوری که هستند...	ج ۲۰: ۱۸

۳) مفهوم «فداکار، ایثارگر و شهادت طلب»

از نظر حضرت امام در بین شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب، ایثار و شهادت‌طلبی به‌ویژه هنگامی که با عنصر اخلاص در هم آمیزد، جایگاه بی‌بدیلی دارد؛ به طوری که قابل سنجش و مقایسه با هیچ مفهوم مشابهی نیست. حضرت امام فرهنگ ایثار و شهادت‌طلبی را در سایه‌سار دین مبین اسلام و فرهنگ عاشورایی معنا می‌کنند و اعتقاد دارند به‌واسطه مکتب اسلام و تفکر عاشورایی این تفکر و عقیده در بین جوانان و رزمندگان اسلام گسترش یافته است؛ در واقع امام راحل روحیه شهادت‌طلبی و ایثار رزمندگان را ناشی از

گسترش فرهنگ ظلم‌ستیز مکتب امام حسین^(ع) و عاشورا می‌دانند. از نظر حضرت امام، روحیه ایثار و شهادت‌طلبی کشور را بیمه کرده است و تا زمانی که این فرهنگ در بین ملت وجود داشته باشد، پیروزی از آن ملت اسلامی ایران است؛ به بیان دیگر امام^(ره) شجاعت و شهامت ملت را ناشی از روحیه ایثار و شهادت‌طلبی آنها می‌داند که در مقابل همه تهدیدها می‌توانند مقاومت کنند. امام راحل به دلیل همین روحیه ایثار و شهادت‌طلبی در بیانات خود بارها ملت ایران و رزمندگان اسلام را قابل قیاس و بلکه بالاتر از رزمندگان صدر اسلام می‌داند (صحیفه امام، جلد ۱۳: ۳۹۱). در بررسی فراوانی مفاهیم، همانگونه که در شکل ۴ نشان داده شده، مفهوم نیروی نظامی «شهادت طلب، ایثارگر و فداکار» با ۸۲ مورد، سومین مفهوم مهم و پرتکرار در میان مفاهیم نه‌گانه‌ی مولفه‌ی شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب است. روند تغییر فراوانی این مفهوم در شکل زیر نشان داده شده است.

شکل ۹: روند تغییر فراوانی مفهوم «شهادت‌طلبی و ایثارگری» در دوره‌های دفاع مقدس (فراوانی مطلق)

همچنانکه در شکل ۹ مشاهده می‌شود، دوره چهارم با فراوانی ۳۷ مورد، بیشترین فراوانی را داشته و دوره سوم و دوم به ترتیب با فراوانی ۲۲ و ۱۵ مورد، در رده سوم و دوم قرار دارند. جالب اینکه در آخرین دوره، اشاره به‌خصوصی در متن صحیفه به موضوع شهادت‌طلبی و ایثار نشده است. همچنین دوره پنجم که بیش از دو سال، یعنی حدود ۲۶ ماه به طول انجامید، با فراوانی ۳ مورد، بار دیگر، بر این مطلب صحنه می‌گذارد که طول و بازه زمانی یک دوره، لزوماً به معنای بیشتر بودن فراوانی یک مفهوم در آن دوره نیست،

با وجود اینکه در این مفهوم نیز، دوره چهارم که به لحاظ زمانی، بیشترین بازه را شامل می‌شود، فراوانی بیشتری نسبت به سایر مفاهیم دارد. در جدول زیر، به برخی از مصادیق مرتبط با مفهوم شهادت‌طلبی و ایثار از متن صحیفه امام خمینی^(ره) اشاره می‌شود.

جدول ۴: مصادیق مرتبط با مفهوم «نیروی نظامی شهادت طلب، ایثارگر و فداکار»

در صحیفه امام خمینی^(ره)

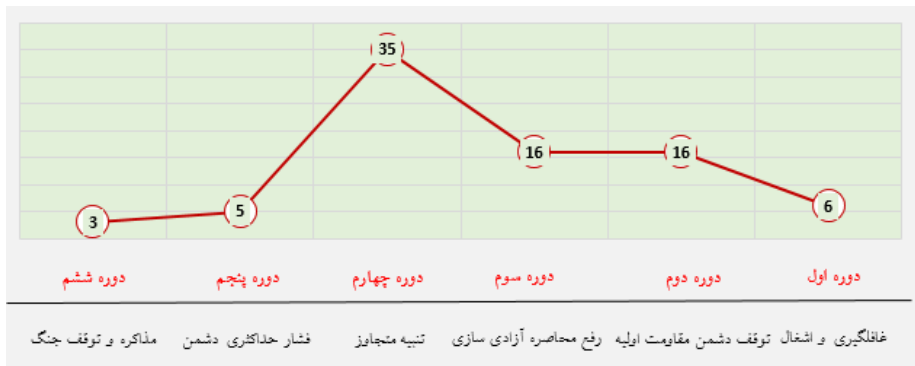
شما از این اخلاص و ایثار، جمهوری اسلامی را بیمه کردید. گرچه با هیچ معیاری نمی‌توان آن را سنجید... شما که جان نثاری و ایثار می‌کنید و با ایده‌ی شهادت به میدان‌های جنگ می‌روید... آن ایثار در راه خدا، بالاترین ارزش است برای شما...	ج ۱۶: ۱۹۷
.... این روحیه بسیار ارزشمندی است و شهادت‌طلبی است و خود را به حلقوم مرگ انداختن برای نجات اسلام و نجات کشور، خداوند این روحیه را به همه عنایت کند. ...	ج ۱۶: ۲۵
... خیال می‌کنند که ملت ایران ... می‌ترسند. امتحان خودشان را مردم داده اند. ملتی که دنبال شهادت است... یک همچو ملتی را نترسانید. شما هر غلطی می‌خواهید، بکنید و نمی‌توانید هم بکنید.	ج ۲۰: ۲۷۲
.. قوای مسلح مجهز و آماده هستند، و فریاد شهادت‌طلبی و جنگ، جنگ تا پیروزی آنان فضای ایران بلکه جهان را به هیجان و لرزه درآورده است....»	ج ۲۰: ۲۶۶
.. آنها وقتی می‌خواهند به خط مقدم بروند، انگار که به حجله عروسی می‌روند... و بعضی از افراد نمی‌توانند این همه از خود گذشتگی را بفهمند و کارهای انجام شده را نادیده می‌گیرند.	ج ۱۷: ۳۴
«... در تاریخ اسلام جز یک برهه از صدر اسلام... سراغ دارید که جوانان یک کشور این طور عاشق جنگ باشند؟ ... کجا دیدید که عاشقانه دنبال شهادت باشند.	ج ۱۳: ۳۹۱

۴) مفهوم «شجاع، دلیر، سلحشور و غیور»

شجاعت به‌عنوان یکی از چهار فضیلت اخلاقی برتر (حکمت، عدالت، شجاعت و عفت) نزد علمای اخلاق مطرح است (نراقی، ۱۳۷۶: ۳۲۷) و مورد توجه آیات و روایات نیز قرار گرفته است. در آیه ۲۹ سوره فتح یکی از ویژگی‌های پیامبر اسلام^(ص) و همراهان او را شجاعت معرفی کرده است. همچنین براساس آیه ۲۴۷ سوره بقره شجاعت یکی از شرایط لازم در کسب فرمانروایی و حاکمیت بر جامعه است و در دیگر آیات، مؤمنان در مقابل کافران به داشتن دلیری ترغیب شده‌اند. شجاعت همچنین به‌عنوان یکی از رموز موفقیت و

پیروزی مسلمانان معرفی شده است. فقهای شیعه نیز شجاعت را از صفات فرمانده جنگ معرفی کردند و حتی استفاده از آلات موسیقی برای ایجاد شجاعت و تقویت روحیه سپاهیان را جایز دانسته‌اند (کاشف الغطاء، ۱۴۲۲ ق: ۳۶۰).

شجاعت و غیرت به‌ویژه برای رزمندگان و در میدان نبرد صفت برجسته‌ای است و حضرت امام نیز در بیانات و پیام‌های خود بر این صفات برجسته تاکید داشتند. از نظر حضرت امام، نیروهای مسلح شجاع ایران و مردمی که شجاعانه در مقابل حملات وحشیانه صدام مقاومت کردند، نقش مهمی در پیروزی در جبهه‌های نبرد داشتند و بارها و در مناسبت‌های گوناگون از رشادت رزمندگان ایرانی تمجید کرده‌اند. در بین مفاهیم نه‌گانه این مفهوم با فراوانی ۸۱، جزو چهار مفهوم پرتکرار بوده است که روند تغییر آن در ادوار شش‌گانه دفاع مقدس در نمودار زیر قابل مشاهده است.

شکل ۱۰: روند تغییر فراوانی مفهوم «شجاعت، دلیری و رشادت» در دوره‌های دفاع مقدس (فراوانی مطلق)

نمودار بالا روند تغییر فراوانی مفهوم «شجاعت، دلیری و رشادت» از میان شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب بر اساس «فراوانی مطلق» را نشان می‌دهد. همانگونه که در نمودار مشخص است، دوره چهارم با فراوانی ۳۵، بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است و از نظر طول دوره نیز با حدود ۴۶ ماه، طولانی‌ترین دوره در بین ادوار شش‌گانه دفاع مقدس است. این موضوع بیانگر آن است که امام خمینی^(ره) در دوره مذکور به دلیل حساسیت فوق‌العاده‌ای که جنگ داشت و افت روحی برخی از نیروها، بر موضوع

شجاعت تاکید بیشتری داشتند. در جدول زیر برخی از مصادیق مفهوم اخیر که از متن صحیفه استخراج شده است، ذکر می‌شود. شایان ذکر است که تاکید پژوهش حاضر بر کلیدواژه‌ها بوده و صرفاً بخش‌هایی از سخنرانی‌ها، پیام‌ها، فرامین و... از سوی امام خمینی^(ره) در جدول آمده که مستقیماً به این کلیدواژه‌ها اشاره شده است. در صورتی که شرح مبسوط آنها با تفصیل بهتری اهمیت موضوع را نشان می‌دهد و مرجع دقیق برای رجوع خوانندگان، در ستون اول جداول ذکر شده است.

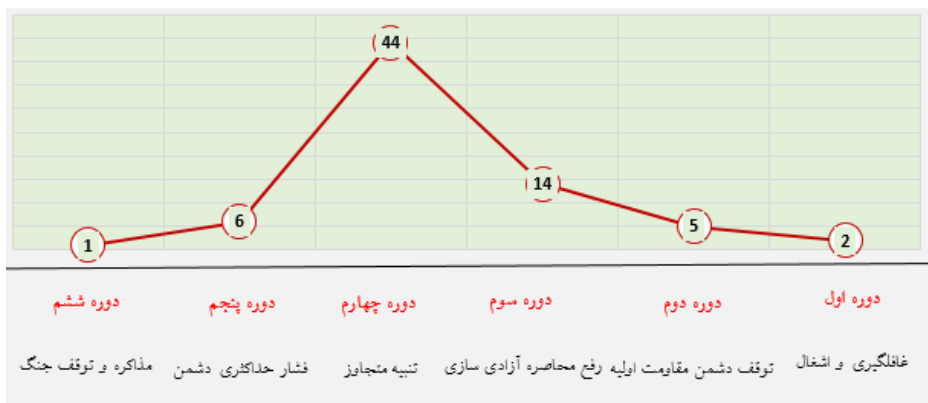
جدول ۵: مصادیق مرتبط با مفهوم «شجاعت، دلیری، رشادت» در صحیفه امام خمینی^(ره)

امروز ما مفتخر هستیم به توده‌های عظیم متعهد به اسلام عزیز و جوانان غیرتمند و رزمنده که از اول جنگ شجاعانه قیام کرده‌اند....	ج ۱۶: ۲۷
... سلحشوران جبهه‌ها ادامه جنگ را طلب می‌کنند. درود خدا بر این ملت شجاع و مؤمن که جان می‌دهد و تن به سازش و تسلیم نمی‌دهد....	ج ۱۹: ۱۷۸
.... در جنگ هم با اشتیاق و با دلوری و با جرأت، با آغوش باز، شهادت را استقبال می‌کنند...	ج ۱۳: ۳۰۰
قوای مسلح شجاع و مؤمن ایران آنان را با رسوایی هرچه تمام‌تر از کشور خویش رانده‌اند... چرا که رزمندگان ایران شجاعانه از خاک و بندرهای ایران دفاع می‌نمایند... قوای مسلح و غیور ایران با سرافرازی تمام و غرورآفرینی برای اسلام و ملت بزرگ، مراحل آخر پیروزی را طی می‌کند.	ج ۱۶: ۵۱۸
.... که قلمفرسایان هنرمند بتوانند میدان‌های شجاعت و دلوری آنان و قدرت و جسارت پیش‌گفته‌العادة آنها را در زیر آتش مسلسل‌ها و توپها و تانکها ترسیم نمایند....	ج ۱۸: ۳۳۲

۵) مفهوم «مقاوم، پایدار و قدرتمند»

از مفاهیمی که در مفهوم نیروی نظامی مطلوب از منظر امام^(ره) جایگاه مهمی به خود اختصاص داده، مقاومت، پایداری و استقامت است که کمابیش با هم مترادف دارند و با برخی از مفاهیم قبلی نیز دارای قرابت معنایی هستند. حضرت امام^(ره) بارها درباره استقامت در جهاد دفاعی برابر عراق و ضرورت شرعی آن، ضرورت تداوم دفاع، رد توجیه خستگی و احتمال طولانی شدن جنگ به رزمندگان و ملت ایران انذار داده و پیروزی نهایی را در گرو استقامت می‌دانستند. این نگرش، همانگونه که ذکرش رفت، از دید وسیع فقهی امام که نشأت گرفته از قرآن و سیره نبوی بود، حکایت دارد و همانگونه که در شکل ۴ ملاحظه می‌شود، با ۷۲ مورد فراوانی، پنجمین مفهوم مهم و

پرتکرار در میان مفاهیم نه گانه شاخص های نیروی نظامی مطلوب است. مسئله حائز اهمیت و جالب توجه این است که قرابت معنایی آن با سایر مفاهیم نیز نتوانسته مانع از پرداختن جدی امام خمینی^(ره) به این مفهوم شود و ایشان بارها در مقوله استقامت و پایداری، رزمندگان دفاع مقدس را کم نظیر در تاریخ و قابل مقایسه با رزمندگان صدر اسلام دانسته اند. در نمودار زیر روند تغییرات این مفهوم در ادوار ششگانه دفاع مقدس، قابل مشاهده است.

شکل ۱۱: روند تغییر فراوانی مفهوم «پایداری، استقامت و قدرت» در دوره های دفاع مقدس (فراوانی مطلق)

چنانچه در نمودار بالا مشاهده می شود، مفهوم مقاومت، استقامت و پایداری در دوره چهارم با فراوانی ۴۴ مورد، در اندیشه و راهبرد دفاعی امام خمینی^(ره) نمود بیشتری داشته است که به نوعی می توان این موضوع را ضرورت های عینی جنگ و طولانی بودن این دوره، یعنی تنبیه متجاوز دانست؛ چراکه فرسایشی شدن جنگ، بیش از پیش مسئله استقامت و پایداری برای نیل به پیروزی نهایی را برجسته می کرد و امام خمینی^(ره) نیز بیش از هرکسی به موضوع واقف بودند و در پیام ها و سخنرانی های گوناگون بر این مهم اشاره فرموده اند که در جدول زیر به برخی از مصادیق آن اشاره می شود.

جدول ۷: مصادیق مرتبط با مفهوم «مقاومت، استقامت، پایداری و قدرت» در صحیفه امام خمینی (ره)

ج ۱۳: ۴۶۳	... استقامت معنایش این است که اگر گرفتاری‌هایی پیدا شد پایدار باشید؛ استقامت کنید. استقامت، مشکل است ... استقامت در امر از خود امر مشکلتر است ... ماموریم ... استقامت داشته باشیم، پایداری داشته باشیم...
ج ۱۳: ۲۵۰	... ما باید همه عزیزانمان را فدای اسلام بکنیم... شما باید از اسلام پایداری کنید و با استقامت حمایت کنید و دفاع کنید.
ج ۱۶: ۵۰۸	تا پیروزی نهایی... استقامت کنند ارتش ... استقامت اسباب این می شود که ادامه پیدا کند این نهضت و انقلاب، و به همه جا سرایت کند... استقامت کنید تا پیروزی نهایی به دستان بیاید.
ج ۱۶: ۳۲۵	... قوای مسلح مثل سپاه پاسداران و دیگران، در صحنه‌اند و ایستاده‌اند در مقابل هر پیشامدی؛ برای هر پیشامدی که برای مسلمین می‌شود، اینها در صحنه‌اند...
ج ۱۷: ۷۷	... امیدوارم که با قاطعیت به نبردشان ادامه بدهند. سلام مرا به همه رزمندگان اسلام برسانید و بگویید که آنها قوی باشند؛ قویدل باشند و نفس‌های آخر این متجاوزان را بگیرند ...

۶) مفهوم «مورد اعتماد و حمایت ملت»

بیان عباراتی از حضرت امام مانند اینکه «روز ارتش، روز مردم است»، مبین دیدگاه ایشان در مورد رابطه ارتش و ملت است. ارتباطی که امام آن را در طول تاریخ کم‌نظیر می‌دانستند و حمایت ملت و دولت از ارتش و حمایت ارتش از ملت را زمینه‌ساز استقلال و رمز پیروزی بر استکبار جهانی و پیروزی در دفاع مقدس می‌دانستند و معتقد بودند این محبت متقابل میان ارتش و ملت است که شرافت کشور را حفظ می‌کند. حضرت امام برای افزایش تعامل و ارتباط متقابل نیروهای نظامی و ملت توصیه‌هایی را مطرح کرده و به‌عنوان نمونه به ارتشی‌ها توصیه می‌فرمودند که مراقب باشند از خطی که مردم در آن حرکت می‌کنند، یعنی اسلام، عدول نکرده و فاصله نگیرند تا این موضوع سبب فاصله از مردم نشود (صحیفه امام، جلد ۱۴: ۴۴۵). امام درباره راه‌های حمایت و پشتیبانی از ارتش در دوران دفاع مقدس، معتقد بودند گروهی از مردم که توان حضور در جبهه ندارند، تکلیفشان را در پشت جبهه می‌توانند ادا کنند و درباره حمایت همه اقشار جامعه از رزمندگان ایران در جنگ تحمیلی به‌طور مشخص درباره عشایر و زنان بیانات بسیاری داشته‌اند. امام خمینی (ره) کمک‌های مردمی در دوران دفاع مقدس را ضامن استمرار دفاع می‌دانستند (سید جعفری، بهشتی مهر، ۱۴۰۰: ۳۵۵)

همانگونه که در شکل ۴ مشاهده شد، مفهوم نیروی نظامی «مورد اعتماد و حمایت ملت»، با فراوانی ۶۵ مورد، ششمین مفهوم مهم و پرتکرار در میان شاخص‌های نُه‌گانه نیروی نظامی مطلوب از منظر امام خمینی^(ره) با استناد به متن صحیفه در دوران دفاع مقدس است. نمودار زیر روند تغییرات این مفهوم در ادوار ششگانه دفاع مقدس را براساس فراوانی مطلق نشان می‌دهد.

شکل ۱۲: روند تغییر فراوانی مفهوم «مورد اعتماد و حمایت مردم» در دوره‌های دفاع مقدس (فراوانی مطلق)

همانگونه که در نمودار بالا مشاهده می‌شود، مفهوم مورد اعتماد و حمایت مردم بودن، در دوره چهارم جنگ که حدود ۴۶ ماه به طول انجامید، با فراوانی ۳۷ مورد، بیشترین فراوانی را داراست و سپس دوره دوم با ۱۴ و دوره سوم با ۱۳ فراوانی، در رده دوم و سوم از این حیث قرار دارند. دوره پنجم فقط یک فراوانی داشته و در دوره اول و ششم، امام خمینی^(ره) در صحیفه اشاره به خصوصی به این مفهوم نکرده‌اند. این نمودار بار دیگر دو نکته را نشان می‌دهد؛ اول اینکه طول دوره، ارتباطی به بیشتر بودن فراوانی ندارد و دوم اینکه در دوره چهارم، حضرت امام، بنا به اقتضای شرایط جنگ، مردم را تشویق به حمایت از رزمندگان فرموده و به رزمندگان نیز یادآوری می‌کردند که باید اعتماد مردم را جلب کرده و پشتیبانی را به صورت دو سویه معنا کنند. در دوره مذکور، بیشترین تعداد داوطلبین مردمی در جبهه‌های جنگ حاضر شده و روابط مردم و نیروی نظامی باتوجه به فرامین و انذارهای امام خمینی^(ره) بسیار مثبت بود؛ به نحوی که کسانی که قادر به شرکت در جنگ

نبودند نیز در پشت جبهه‌ها با هردرجه از توانایی و با هرنوعی از خدمت، به یاری رزمندگان شتافتند. در جدول زیر برخی از مصادیق این مفهوم یعنی مورد اعتماد و حمایت مردم بودن نیروی نظامی از دیدگاه امام راحل، مبتنی بر متن صحیفه نمایش داده شده است.

جدول ۸: مصادیق مرتبط با مفهوم نیروی نظامی «مورد اعتماد و حمایت مردم» در صحیفه امام خمینی (ره)

ج ۱۴: ۲۵۱	... قدرت ارتش شجاع و سپاه پاسداران غیور و سایر قوای مسلح نظامی و ملی اسلامی ما بیش از سالهای پیش است، و ملت رزمنده ما بیش از سابق پشتیبان آنان هستند...
ج ۱۶: ۲۹۶	درود بر شما شیرمردان و شیرزنانی که با بسیج عشایر و ارسال کمک‌های مالی و همکاری‌های دیگر... موجبات دلگرمی رزمندگان دلیر ما را فراهم ساخته و پشتوانه محکمی برای جنگجویان گشته اید...
ج ۱۷: ۳۹۱	همه می‌دانید و باید بدانیم مادامی که ملت، پشتیبان مجلس و دولت و قوای مسلح هستند و دولت و مجلس و قوای مسلح در خدمت ملت هیچ قدرتی توانایی آسیب رساندن به این نظام مقدس را ندارد...
ج ۱۴: ۴۴۵	... شما وقتی قدرت دارید که ملت دنبال شما باشد. ارتشی که ملت با او مخالف است، نمی‌تواند این ارتش باشد...
ج ۲۱: ۳۱۵	فرق بین دولت ما و قوای انتظامی ما با آنها این است اینها از ملتند و با ملتند و ملت هم با آنهاست...

سایر مفاهیم

سه مفهوم دیگری که به‌عنوان شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب از نگاه امام خمینی (ره) مطرح هستند، به ترتیب فراوانی، توکل بر خدا و اعتماد به نصرت الهی، پیروی از سلسله‌مراتب و در نهایت عدم عضویت در گروه‌بندی‌های سیاسی است. حضرت امام از منظر یک مرجع دینی و رهبر مذهبی به موضوع نصرت الهی می‌نگرد و در منظومه فکری ایشان «نصرت الهی» یکی از سنن قطعی و حتمی خداوند است (اعرابی و همکاران، ۱۳۹۹: ۹). حضرت امام با استناد به آیات و روایات نصرت الهی را که از طرق گوناگون با اراده خداوند، نسبت به مؤمنان صورت می‌گیرد، مبتنی بر چند مولفه اصلی شامل ایمان به خدا، عمل به دستورات الهی، اتکا و توکل به خدا، اعتماد به وقوع حتمی وعده‌های الهی، عزم بر استمرار بر عمل خالص و بالاخره مبتنی به سنت‌های الهی که در همه زمان‌ها جاری و ساری است می‌داند (همان، ۱۳۹۹: ۱۵). در نتیجه توکل بر خدا و اعتماد به نصرت الهی، با

فراوانی ۵۱ مورد، در رتبه هفتم مفاهیم نُه‌گانه قرار دارد. از سویی دیگر امام خمینی^(ره) بارها هنگام صحبت پیرامون مسائل جنگ، به مسئله فرماندهی، انضباط نظامی، هماهنگی و وحدت فرماندهی، سلسله‌مراتب و... اشاره کرده‌اند و همواره نظم و انضباط و اطاعت از فرماندهان را گوشزد می‌کردند؛ این موضوع به اندازه‌ای برای امام مهم بود که پیروزی در جنگ، رسیدن به اهداف و حفظ کشور را منوط به رعایت نظم و انضباط و پیروی از سلسله‌مراتب نظامی در همه نیروهای نظامی دانسته و اطاعت از دستورات فرماندهان ارشد سپاه پاسداران را وظیفه شرعی می‌دانستند (صحیفه امام، جلد ۱۵: ۱۰۸). امام^(ره) برای مدیریت مطلوب جنگ تحمیلی، علاوه بر جانشین فرمانده کل قوا، در همان روزهای نخستین جنگ، شورایی متشکل از سران نظام و فرماندهان ارشد نظامی با عنوان «شورای عالی دفاع» ایجاد کردند و درباره لازم‌الاجرا بودن احکام صادره از این شورا و قرارگیری این شورا در بالاترین سلسله‌مراتب نظامی، دستوراتی را در همان زمان صادر کردند. شایان توجه است دو دلیل عمده‌ای که امام خمینی^(ره) در آغاز دفاع مقدس به موضوع نظم و سلسله‌مراتب توجه بیشتری را مبذول داشتند، عبارت از اول، بحث تغییراتی بود که در ساختار ارتش ایجاد شد و برخی از افراد و مسئولین خواستار انحلال آن بوده و تشکیلات و سلسله‌مراتب آن را طاغوتی می‌دانستند و دوم، تازه تاسیس بودن سپاه پاسداران که نقش زیادی در دفاع مقدس بر عهده گرفت از یک‌سو و همچنین اعتقاد برخی از افراد مبنی بر عدم وجود سلسله‌مراتب و... از سوی دیگر که باعث شد حضرت امام روی بسط و تبیین این مفهوم تمرکز ویژه داشته باشند (زرقانی الف، ۱۴۰۰: ۳۸۷).

مفهوم «نظم، انضباط و تبعیت از سلسله‌مراتب» با فراوانی ۲۳ مورد، در رتبه هشتم از مفاهیم نُه‌گانه شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب، از منظر امام خمینی^(ره) با توجه به متن صحیفه قرار دارد. همچنین امام خمینی^(ره) مکرر در توصیه‌های خویش بر اهمیت تخصص تاکید داشته و داشتن صلاحیت و تخصص را برای دخالت در کارها لازم دانسته و به مسئولان توصیه می‌کردند که در کار هم دخالت نکنند. این موضع در قبال نیروهای نظامی از سوی امام با حساسیت بیشتری اتخاذ شده و ایشان بارها با صراحت نیروهای نظامی را

از حضور در سایر نهادهای نظام، خصوصاً نهادهای اجرایی - سیاسی منع کرده‌اند. این مسئله محدود به حضور در نهادها نبوده و هرگونه اعلام مواضع سیاسی - جناحی از سوی سران ارتش و سپاه و سایر نیروهای نظامی و انتظامی شدیداً از سوی امام تقبیح و موکد ممنوع اعلام می‌شد. امام خمینی^(ره) به مفهوم «عدم عضویت و فعالیت در احزاب سیاسی» ۱۱ بار اشاره کرده‌اند و این مفهوم آخرین مفهوم از سلسله مفاهیم مرتبط با شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب از منظر ایشان است. در جدول زیر به برخی از مصادیق این سه مفهوم در متن صحیفه اشاره می‌شود.

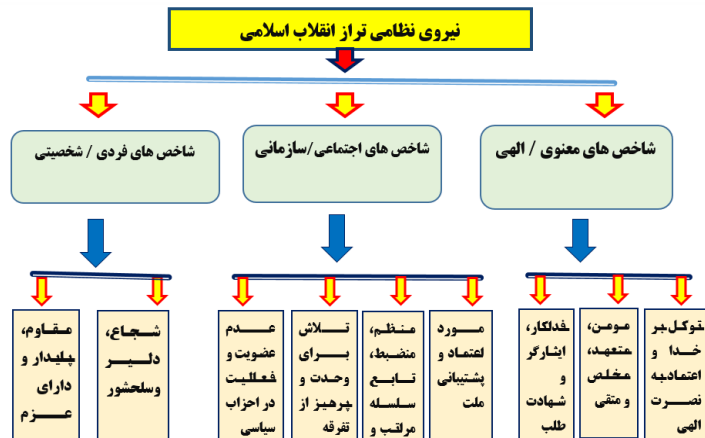
جدول ۹: مصادیق سه مفهوم «اعتماد به اراده الهی، رعایت سلسله‌مراتب، عدم عضویت در گروه‌ها»

در صحیفه

وقتی خدا با شماست، همه چیز با شماست؛ شما خدا را دارید ... راه، راه خداست؛ ... الآن همه از شما باک دارند و شما از هیچ کس باک ندارید... اعتصام به حبل خدا بکنید، خداوند با شماست.	ج ۱۸: ۴۳۹
از عنایات غیبی الهی غافل نباشید ... این عنایات الهی را برای خودتان و برای ملت حفظ کنید... پس از اتکال به خداوند، به قدرت خود که از اوست اعتماد و اتکال داشته باشید.	ج ۱۸: ۲۰۰
... مایوس از خدا نباشید، خدا را حاضر بدانید و قدرت خدا را در همه جا فعال بدانید... که خدای تبارک و تعالی به شما کمک می‌کند و وقتی که شما نصرت بکنید از خدای تبارک و تعالی، وعده نصرت داده است...	ج ۱۷: ۳۰۹
...البته همه جهاتی که باید در ارتش محفوظ باشد، حفظ بکنید. ... منتها برادریتان محفوظ، سلسله‌مراتب هم محفوظ	ج ۱۴: ۲۹۴
... بر سپاه است که حفظ نظم را و انتظامات را بکنند ... باید همه مراعات نظم را بکنند و همه فرمان فرماندهان را اطاعت کنند، ... نظام و مراتب را حفظ کردن و گوش کردن به طرح‌هایی که فرماندهان طرح کرده‌اند و به آنها امر می‌کنند اساس است.	ج ۱۵: ۱۰۸
... تبعیت از فرمانده کل سپاه و از فرماندهان دیگر به حسب سلسله‌مراتب و مقررات سپاه یک وظیفه شرعی الهی است که تخلف از آن علاوه بر تعقیب قانونی مسئولیت شرعی دارد.	ج ۱۷: ۵۱۱
مطلبی که من باید به شما و تمام قوای مسلحه ... تذکر بدهم ... شما در این گرایش‌های سیاسی و در این مسائل سیاسی وارد نشوید ... گرایش‌های سیاسی ... با مصالح کشور تطبیق نمی‌کند ...	ج ۱۴: ۶۵
... سرباز اگر وارد شد در امور سیاسی، سربازیش را از دست می‌دهد... حفظ کنند تمام ارتش را از اینکه وارد در امور سیاسی بشود. ورود در امور سیاسی همان و حیثیت ارتش از بین رفتن همان...	ج ۱۴: ۴۳۴
برای سپاهی‌ها جایز نیست که وارد بشوند به دسته‌بندی ... برای ارتش جایز نیست این. سپاهی را از آن تعهدی که دارد از آن مطلبی که به عهده‌ی اوست باز می‌دارد و همین‌طور ارتش را...	ج ۱۹: ۱۳

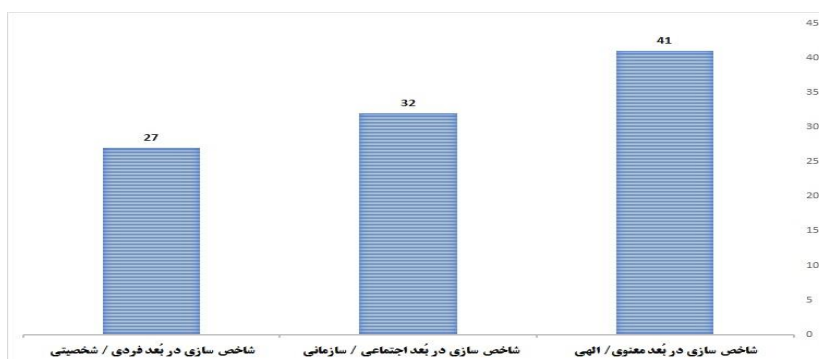
ت. مقوله‌ها و راهبردهای «شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب»

در بخش قبل مهم‌ترین مفاهیم مرتبط با شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب از منظر امام خمینی^(ره) رتبه‌بندی شده و روند تغییرات این مفاهیم طی ادوار شش‌گانه دفاع مقدس مورد بررسی قرار گرفت. در ادامه مطلب، مقوله‌ها و راهبرد مرتبط با «شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب» از منظر امام خمینی^(ره)، با روش «مقوله‌بندی» احصاء شده و مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. همچنانکه در نمودار زیر قابل مشاهده است، مفاهیم نُه‌گانه‌ی مرتبط با شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب، خود به سه دسته قابل تقسیم‌اند؛ این تقسیم‌بندی براساس قرابت و اشتراک مفاهیم و رویکرد امام نسبت به آنها صورت گرفته است. این سه مقوله عبارتند از: «شاخص‌های معنوی و الهی»، «شاخص‌های فردی» و در نهایت «شاخص‌های اجتماعی/سازمانی»، مقوله اول به ویژگی‌های معنوی و الهی نیروهای نظامی اشاره داشته، مشتمل بر سه مفهوم است و بر شاخص‌هایی چون قدرت ایمان، اخلاص، روحیه ایثار، توکل بر خدا و اعتماد به نصرت الهی دلالت دارد. مقوله «شاخص‌های اجتماعی/سازمانی» مشتمل بر ۴ مفهوم بوده و بر ویژگی‌های رفتاری نیروهای نظامی در بُعد اجتماعی و سازمانی چون نظم، تابع سلسله‌مراتب بودن و حرکت در مسیر اصول سازمانی نیروهای نظامی تاکید دارد. در نهایت مقوله سوم که فقط مشتمل بر ۲ مفهوم است و بر ویژگی‌های برتر شخصیتی نیروهای نظامی مانند شجاعت، استقامت و سلحشوری متمرکز است.

شکل ۱۳: الگوی مقوله‌بندی مولفه «شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب»

موضوع دیگری که در این زمینه مطرح است، اهمیت هریک از مقولات در کلام امام خمینی^(ره) است که نمودار زیر که براساس درصد فراوانی مطلق هریک از سه مقوله طبق تقسیم‌بندی پیش‌گفته ترسیم شده است، به این موضوع پرداخته است. شاخص‌های معنوی و الهی با ۴۱ درصد بیشترین اهمیت را داشته و شاخص‌های اجتماعی - سازمانی با ۳۲ درصد و شاخص‌های فردی - شخصیتی با ۲۷ درصد در جایگاه‌های بعدی هستند.

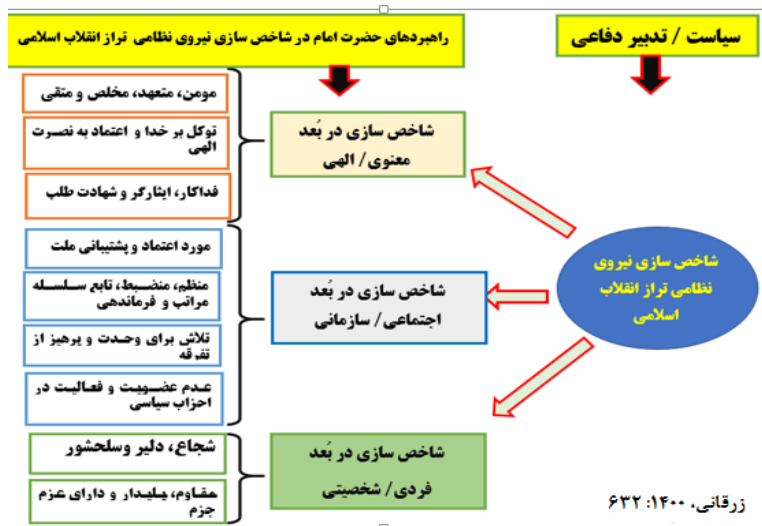

شکل ۱۴: درصد فراوانی مقولات سه گانه «شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب»

(نیروی نظامی تراز انقلاب اسلامی)

دو نمودار بالا مبین این نکته هستند که از منظر امام خمینی^(ره) شاخص‌های الهی و معنوی که مبتنی بر دیدگاه فقهی خدامحور ایشان است، اهمیت بیشتری نسبت به دو مقوله دیگر دارد و این اندیشه الهی در زمینه‌های گوناگون و در مصادیقی که در این پژوهش نیز ارائه شد، تبلور یافته است. امام خمینی^(ره) توکل بر خدا، اعتماد به نصرت الهی و ایمان را از سازوبرگ جنگی مهم‌تر دانسته و از این حیث است که رزمندگان ایرانی در دوران دفاع مقدس را با رزمندگان صدر اسلام که در رکاب پیامبر اسلام (ص) می‌جنگیدند، مقایسه می‌کردند. در نهایت موضوع دیگری که در این بخش اهمیت دارد، راهبرد دفاعی امام^(ره) مستخرج از همین مقولات است که در نمودار زیر نمایش داده شده است. همانگونه که در نمودار زیر قابل مشاهده است، حضرت امام در بیانات و مکتوبات خود به دفعات به تبیین و توصیف شاخص‌های نیروهای نظامی در تراز انقلاب اسلامی پرداختند که می‌توان مجموعه این تلاش‌ها را در قالب سه راهبرد «شاخص‌سازی در بُعد معنوی»،

«شاخص‌سازی در بُعد اجتماعی/سازمانی» و «شاخص‌سازی در بُعد فردی» مطرح کرد (زرقاتی، ب. ۱۴۰۰: ۵۴). راهبرد اول در میان شاخص‌ها با ۲۳۶ مورد، بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده و بار دیگر مبین نگرش الهی امام و اولویت خدامحوری در دیدگاه ایشان است. راهبرد اجتماعی - سازمانی که حضرت امام تاکید ویژه‌ای نیز روی آنها داشتند با ۱۷۸ مورد فراوانی در رده بعدی قرار داشته و راهبرد فردی نیز با فراوانی ۱۵۳ در رده بعدی اهمیت قرار دارد. در واقع این سه راهبرد، ناظر بر دفاع در بعد فردی، دفاع اجتماعی - فرهنگی و دفاع نظامی مبتنی بر فرایض دینی (جهاد) است که بخشی از راهبرد دفاع همه جانبه امام خمینی^(ره) را تشکیل می‌دهد.

شکل ۱۵: راهبردهای امام خمینی^(ره) مبتنی بر «شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب» (نیروی تراز انقلاب اسلامی)

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

جنگ تحمیلی هشت ساله یکی از بزرگترین تهدیداتی بود که نظام نوپای جمهوری اسلامی با آن مواجه شد. حضرت امام در مواجهه با این تهدید و چالش بزرگ امنیتی، سیاسی، اقتصادی تدابیر و راهبردهای مختلفی را در نظر داشتند که مجموعه آنها را می‌توان در قالب مفهوم «مدیریت دفاعی» مطرح کرد. پژوهش در مورد اندیشه امام خمینی^(ره)

به دلیل ویژگی‌های شخصیتی، دینی و علمی امام به‌ویژه در حوزه دفاعی دشوار است؛ چرا که ایشان را شاید یک صاحب‌نظر و متخصص خبره نظامی تلقی نکرد؛ ضمن اینکه نگرش ایشان به موضوع جنگ و جهاد مانند اغلب حوزه‌های دیگر اساساً مبتنی بر رویکرد فقهی و دینی ایشان است. به‌طور طبیعی اندیشمندان و پژوهشگرانی که در حوزه دفاعی - امنیتی صاحب‌نظر هستند آشنایی کافی با حوزه فقهی و دینی ندارند و بالعکس. در نتیجه پژوهش حاضر می‌تواند گامی مفید در جهت پاسخ به ابهامات اندیشمندان داخلی و خارجی در حوزه‌های دفاعی از منظر امام خمینی^(ره) باشد.

در این پژوهش تلاش شد با مراجعه به متن صحیفه امام و با استفاده از روش تحلیل محتوی، مهم‌ترین مفاهیم و راهبردهای دفاعی امام در مدیریت دفاعی جنگ تحمیلی در زمینه شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. براین اساس و همچنانکه به تفصیل در بخش روش‌شناسی ذکر شد در ابتدا با مراجعه به مبانی نظری و پیشینه پژوهش، کلید واژه‌ها، مفاهیم و نظریه‌های مرتبط با شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب مورد بررسی و واکاوی قرار گرفت و در نهایت مفاهیم نه‌گانه ای از متن صحیفه امام خمینی^(ره) به شیوه تحلیل محتوی استخراج شد. در ادامه برای هر یک از مفاهیم نه‌گانه، فرایند کمیّت‌سنجی شامل بررسی میزان فراوانی مفاهیم در صحیفه امام خمینی^(ره) روند تغییر مفاهیم در دوره‌های شش‌گانه دفاع مقدس صورت گرفت و برای مستندسازی در مورد هر کدام از مفاهیم، مصادیق متعددی از متن صحیفه امام ذکر شد. در نهایت جهت درک بهتر اندیشه حضرت امام در رابطه با شاخص‌های نیروی نظامی مطلوب، بر اساس فرایند کدگذاری و مقوله‌بندی مهم‌ترین تدابیر و راهبردهای ایشان احصا شد.

باتوجه به نتایج پژوهش، «ایمان به خدا، اخلاص و تعهد»، «تلاش برای وحدت و پرهیز از تفرقه» و «ایثار و فداکاری» سه شاخصی بودند که بیشترین فراوانی را در میان شاخص‌های نه‌گانه داشتند. در پایان می‌توان گفت ماهیت قدسی جنگ تحمیلی از منظر امام، ایجاب می‌کرد تا نیروی نظامی نیز در این راستا حرکت کرده و از لحاظ ابعاد

معنوی خود را تقویت کند، به همین دلیل راهبرد معنوی در میان راهبردهای دفاعی امام، در ارتباط با نیروی نظامی، از اهمیت و اولویت بسیار بیشتری برخوردار بوده است؛ همچنین از آن روی که امنیت و ثبات کشور و بقای نظام اسلامی مرهون عملکرد مطلوب نیروهای نظامی و امنیتی است، راهبرد مبتنی بر شاخص‌های اجتماعی و سازمانی مثل اعتماد مردم و دوری نظامیان از گروه‌های سیاسی نیز در درجه دوم اهمیت از نگاه امام خمینی بوده است.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- قران کریم
- امام خمینی، روح الله (۱۳۷۰)، **صحیفه امام**، مجموعه ۲۲ جلدی، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- اخوان کاظمی، مسعود؛ اکبری، سمیرا؛ تارا، علیرضا (۱۳۹۸)، تحلیل دیدگاه‌های امام خمینی نسبت به مداخله نظامیان در رقابتهای سیاسی، **فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهشنامه انقلاب اسلامی**، سال نهم، شماره ۳۱، تابستان ۱۳۹۸، صص ۲۰۶-۱۸۹.
- استراس، آنسلم و کوربین جولیتام (۱۳۹۱)، **اصول روش تحقیق کیفی: نظریه‌های مبنایی، رویه‌ها و شیوه‌ها**، ترجمه بیوک محمدی، تهران: پژوهشگاه مطالعات علوم انسانی و فرهنگی.
- اعرابی، غلامحسین؛ ناصح، علی احمد؛ جنتی، لیلا (۱۳۹۸)، مبانی قرآنی «نصرت الهی» در کلام امام خمینی (ره)، **پژوهش‌های تفسیر تطبیقی**
- ایمان، محمد تقی (۱۳۹۴)، **روش شناسی تحقیقات کیفی**، قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- بلیکی، نورمن (۱۳۸۴)، **طراحی پژوهش‌های اجتماعی**، ترجمه حسین چاوشیان، تهران: نشر نی
- تبریزی، علیرضا (۱۳۹۳)، **روش تحقیق کیفی در مکاتب تفسیری**، تهران: اطلاعات
- تهامی، سید مجتبی (۱۳۸۶)، **امنیت ملی، داکترین، سیاست‌های دفاعی و امنیتی**. جلد اول، تهران: سازمان فرهنگی و عقیدتی ارتش.
- حافظ نیا، محمد رضا (۱۳۹۶)، **مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی**؛ تهران: سمت
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال الدین و کریمی، پریسا (۱۳۹۳)، **نظامیان و گذار به دموکراسی در کشورهای عرب: نقش نظامیان در تحولات سیاسی- اجتماعی مصر (۲۰۱۵-۲۰۱۱)**، **فصلنامه پژوهش‌های روابط بین الملل**، دوره نخست، شماره چهاردهم، زمستان ۱۳۹۳.
- زرکانی، سیدهادی (۱۴۰۰ الف)، **تبیین راهبردهای دفاعی امام خمینی در دوران دفاع مقدس**، (طرح پژوهشی جامع)، تهران: پژوهشکده دفاع مقدس
- زرکانی، سیدهادی (۱۴۰۰ ب)، **بررسی و تبیین راهبردهای دفاعی امام خمینی در دوران دفاع مقدس**، **فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس**، دوره ۷، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۰، صص ۶۸-۳۳

- سیدجعفری، سیدامیر و بهشتی مهر، احمد (۱۴۰۰)، بررسی الگوی اسلامی مشارکت مردمی در مدیریت جامع بحران از دیدگاه امام خمینی(ره)، فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، سال پنجم، شماره ۱۹، زمستان ۱۴۰۰، صص ۳۶۸-۳۴۳
- کاشف الغطا، جعفرین خضر (۱۴۲۲ق)، کشف الغطا مبهمات شریعه الغرا، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- کرم نیا، رضا (۱۳۹۶)، الگوی راهبردی دفاعی مبتنی بر اندیشه دفاعی حضرت امام خمینی(س)، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی
- قائدی، محمدرضا و گلشنی، علیرضا (۱۳۹۵)، روش تحلیل محتوا، از کمی گرایی تا کیفی گرایی، فصلنامه روش‌ها و الگوهای روان‌شناختی سال هفتم بهار ۱۳۹۵ شماره ۲۳
- نراقی، ملا مهدی (۱۹۶۷)، جامع السعادات، قم: انتشارات دارالتفسیر.
- نوغانی دخت‌بهمنی، محسن؛ محمدی، فردین؛ کرمانی، مهدی (۱۳۹۸)، خلق نظریه در مطالعات کیفی (رویکردی کاربردی به نظریه زمینه‌ای)، مشهد، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.

ب. منابع انگلیسی

- Huntington, Samuel. P. (۲۰۰۸). **The Soldier and The State**, New York: Harward College